

Este Romanul Dune mai bun în traducerea ebraică?

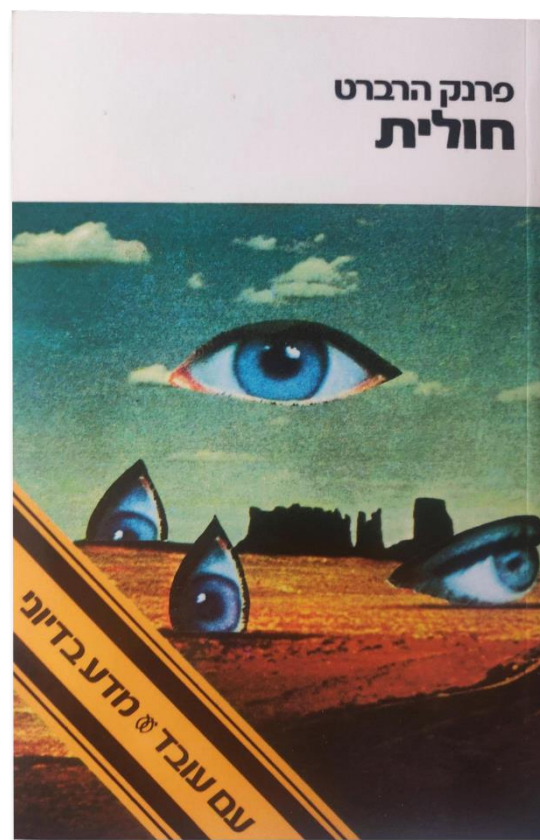
Cititorii israelieni sunt înnebuniți după traducerea realizată de prolificul Emanuel Lottem, care pune în valoare vibrația limbii ebraice

RAZ GREENBERG

Emanuel Lottem. Născut în 1944, Lottem a început să traducă cărți pentru edituri de renume în anii 1980, lucrând în același timp în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Și-a început cariera traducând cărți de non-ficțiune în ebraică, inclusiv zeci de titluri ale celor mai importanți savanți din lume, de la cărți de popularizare a științei de Richard Dawkins la cercetări istorice de Antony Beevor.

Totuși, dacă sunteți un fan al science-fiction-ului, cu siguranță că ați citit mai multe titluri traduse de Lottem, care este, de asemenea, recunoscut ca fiind cel mai prolific traducător de literatură de gen din țară. Traducerile lui Lottem au modelat generații de fani israelieni ai genului - la fel ca și mandatul său de prim președinte al Societății israeliene pentru science-fiction și fantasy.

Acești entuziaști ar fi aproape sigur de acord că cea mai mare realizare a lui Lottem în traducerea literaturii de gen este ediția în ebraică a capodoperei **Dune** a lui **Frank Herbert**. Romanul spune povestea unei societăți interplanetare feudale plasate într-un viitor îndepărtat, urmărindu-l pe personajul principal Paul Atreides în timp ce familia sa acceptă administrarea planetei **Arrakis**, singura sursă de "mirodenie", un drog numit melange care este necesar pentru navigația spațială și, prin urmare, este foarte râvnit și profund semnificativ.

Atreides trebuie să navigheze printr-o serie de provocări complicate de ordin politic, ecologic și religios, în timp ce familia sa se luptă pentru controlul asupra Arrakis și a melanjului său în film numit mirodenie. Dune a fost adaptat în mai multe producții cinematografice și de televiziune, inclusiv un viitor blockbuster - care a avut premiera la finele lui 2021 - regizat de Dennis Villeneuve și cu Timothée Chalamet în rolul principal.

Publicată inițial în 1978, traducerea în ebraică a cărții Dune - aflată acum la a 22-a ediție (mult mai mult decât orice altă traducere în ebraică a unei cărți moderne de science-fiction) - este salutăată pe scară largă de fanii israelieni pentru utilizarea bogată a limbii ebraice, care reflectă mozaicul de elemente lingvistice, culturale și științifice din romanul original al lui Herbert. Unii israelieni consideră chiar că traducerea lui Lottem este superioară originalului - o evaluare cu care Lottem se simte inconfortabil când îl întreb. Bogăția traducerii sale, explică el, provine dintr-un

principiu simplu care l-a ghidat întotdeauna.

"Metoda mea a fost întotdeauna să folosesc un termen ebraic atunci când un astfel de termen există ca o paralelă cu un termen dintr-o limbă străină." Ca exemplu, el indică termenul זחליל חולות (Zahlil Holot), pe care l-a folosit ca traducere pentru numele unui vehicul minier din Dune, Sandcrawler. În timp ce traducerea este literală, cuvântul Zahlil este puțin comun în ebraica vorbită (este folosit în terminologia militară ebraică, cu referire la tancuri). "Principiul meu călăuzitor a fost să găsesc cuvinte ebraice care să facă textul să curgă natural. Herbert nu a inventat majoritatea termenilor săi; i-a împrumutat din diferite surse. De asemenea, nu a fost nevoie să inventez mulți termeni noi pentru Dune."

Prima întâlnire a lui Lottem cu literatura științifico-fantastică modernă a avut loc în timpul serviciului militar. "Eram mereu în căutare de ceva de citit, iar acolo erau romane de doi bani, printre care traducerea în ebraică a lui **Amos Geffen** a cărții lui Robert Heinlein, *The Puppet Masters* (Stăpânii păpușarilor). Mai citisem cărți de

Verne, Wells, Orwell și Huxley, dar nu citisem cărți de science fiction moderne, pentru că pur și simplu nu existau în ebraică. *The Puppet Masters* a fost o adevărată descoperire pentru mine."

În timp ce lucra la doctorat la Londra, unde a avut ocazia să-și extindă lista de lecturi de literatură științifico-fantastică dincolo de ceea ce era disponibil în traducere în ebraică, Lottem a dat peste Dune și și-a dat seama imediat că era ceva remarcabil de diferit la ea. "M-a cucerit complet".

La întoarcerea sa în Israel, Lottem a început să traducă cărți ca venit suplimentar pentru slujba sa de profesor universitar. "Editura Am-Oved mi-a dat cărți de non-ficțiune pe care să le traduc. Tocmai începuseră să publice propria lor serie de titluri SF traduse, așa că am întrebat: "De ce nu mă lăsați să traduc SF?", iar ei au spus: "Ce e în neregulă cu tine? Ești un academician, iar science fiction-ul nu este pentru oameni serioși!".

Șansa de a traduce literatură science fiction a venit mai târziu, când Lottem a început să lucreze la Ministerul Afacerilor Externe, într-o unitate de cercetare formată din tineri academicieni. Într-o zi, a primit un telefon de la secretarul editorial al Am-Oved. "Mi-a spus că au auzit că vreau să traduc science-fiction și m-a întrebat dacă am auzit de o carte numită **Dune**".

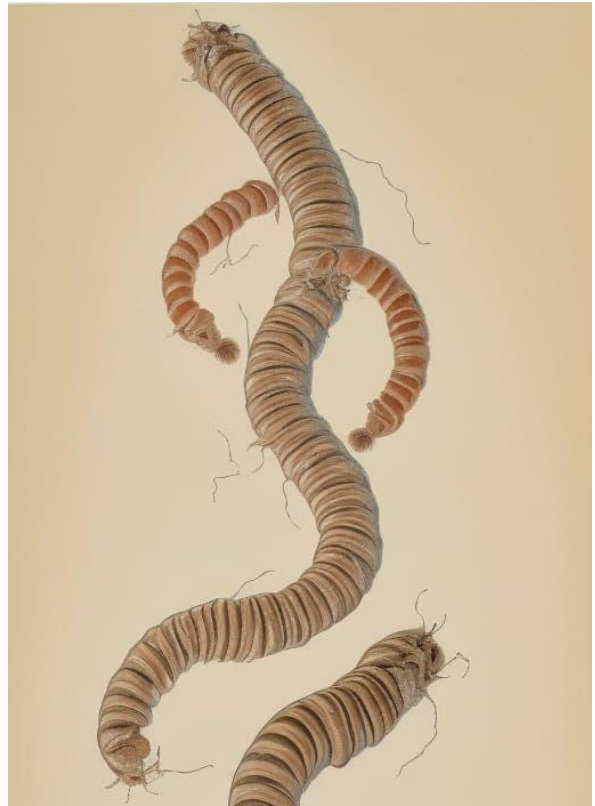
După ce s-a asigurat că a obținut postul, Lottem s-a grăbit să împărtășească vestea cu colegii, dintre care unii erau și ei pasionați de science-fiction și s-au oferit să ajute. În special, **David Matnai**, un expert în limba arabă clasică, care a devenit unul dintre cei mai importanți diplomați israelieni, l-a ajutat pe Lottem cu diferiți termeni arabi - un ajutor major, după cum s-a dovedit, deoarece araba lui Herbert nu era bine dezvoltată. După cum își amintește Lottem,

Matnai a remarcat că "Herbert trebuie să fi învățat cea mai mare parte a limbii arabe în timpul unei vacanțe de două săptămâni în Maroc".

Un exemplu al acestei probleme a apărut la începutul cărții, când Paul Atreides trece testul mortal Gom Jabbar, care provoacă dureri îngrozitoare pentru a evalua umanitatea unui subiect, iar Reverendul Mamă care îl testează strigă entuziasmată "Kull Wahad!". După cum explică Lottem, cititorii ebraici, chiar dacă nu cunosc limba arabă, vor recunoaște imediat sensul termenului ca fiind pur și simplu "fiecare", așa că l-a înlocuit cu exclamația entuziastă arabă mai adecvată, "Ajayeb".

În alte locuri, semnificațiile mai profunde ale termenilor din carte l-au trimis pe Lottem să caute paralele în sursele biblice. Așa se face că numele puternicilor viermi de nisip ai planetei Arrakis nu a fost tradus pur și simplu ca תולעי חול, sau viermi, ci i s-a dat în schimb numele biblic עקלתונים (Akalatonim). "Cuvântul englezesc "vierme" are înțelesuri mai profunde - unul dintre ele este o referire la dragoni", explică Lottem. "Cuvântul ebraic pentru vierme, תולעת, (tola'at) nu are astfel de conotații. Dar limba ebraică nu este deosebit de bogată în nume de animale mitice. Un astfel de nume provine din cartea lui Isaia: לויטן, נחש עקלתון (Leviathan, șarpele care se încolățește). Părea potrivit, deoarece cuvântul Akalaton are conotații de vierme în ebraică". Un alt termen cu rădăcini adânci în sursele ebraice a fost folosit de Herbert însuși în romanul său: Titlul *Kwisat Haderach*, care se referă la statutul lui Atreides ca aducător al următorului pas în evoluția umană, provine de fapt din termenul talmudic קפיצת הדרך (Kfitzat Haderech), care se referă la o trecere rapidă și miraculoasă dintr-un loc în altul. Cum a ajuns un termen ebraic să se regăsească în amestecul de islam și budism

zen din romanul lui Herbert? Potrivit lui Lottem, "Herbert a făcut cercetări extinse ca pregătire pentru scrierea cărții și avea nevoie de un termen care să simbolizeze abilitatea de a fi în mai multe locuri în același timp - ceea ce nu este 100% similar cu semnificația termenului ebraic, dar este destul de apropiat".

Alte elemente aduc romanul lui Herbert mai aproape de lumea cititorului evreu, în special ideea unui lider carismatic care își conduce adepții într-un **jihad** împotriva conducătorilor planetei - ceea ce mi s-a părut un punct de identificare ciudat pentru israelieni în special. Lottem nu vede lucrurile în acest fel: "Nu mă gândesc la carte în termeni de identificare, ci în termeni de poveste spusă cu măiestrie". De asemenea, el respinge comparațiile dintre carte și politica actuală din Orientul Mijlociu: "Jihadul pe care îl conduce Paul este diferit de ceea ce noi considerăm în prezent a fi jihad. Este mai aproape de sensul original al termenului - o cucerire, da, dar care vizează convertirea, mai degrabă decât pedepsirea

necredincioșilor". Lottem subliniază, de asemenea, faptul că Paul este foarte reticent în ceea ce privește conducerea oricărui fel de jihad: "Paul se află pe val - el nu este valul însuși. El pare să-l conducă, dar de fapt este purtat de el. El vede cum, în condițiile existente, presiunea exercitată asupra Fremeniilor (poporul nativ din Dune) va duce la o explozie; el încearcă să controleze explozia și nu reușește. Dar, cu siguranță, ne putem identifica cu un om care încearcă să lupte nu doar împotriva propriului destin, ci și împotriva destinului poporului care l-a adoptat, și eșuează."

Lottem consideră că decorul ecologic al lui Dune este foarte relevant pentru lumea de astăzi. "Herbert nu a inventat [ecologia planetară], dar a fost primul care a dat domeniului o expresie serioasă și populară - inclusiv ideea unei ecologii planetare, ceva ce încă nu avem, dar de care avem o nevoie disperată."

Din acest punct de vedere, cariera de traducător a lui Lottem s-a încheiat în 2008, la 30 de ani de la traducerea romanului lui Herbert, când a tradus bestsellerul de non-ficțiune *Collapse al lui Jared Diamond*: Cum aleg societățile să eșueze sau să reușească. În această carte, **Diamond** susține că societățile de succes își provoacă adesea propria cădere prin gestionarea defectuoasă a propriilor resurse naturale. După cum explică Lottem, "Ideea lui Diamond este că o societate care are grijă de ecologia mediului în care trăiește se va ridica și va prospera timp de generații, în timp ce o societate care nu o face se va prăbuși. Am discutat odată cu un profesor de renume care m-a întrebat despre inovațiile tematice din Dune. Am adus în discuție aspectul ecologic, iar el a spus că nu este o inovație, pentru că toată lumea vorbește despre asta. Este adevărat astăzi, dar nu era așa când Herbert și-a scris romanul. La mulți ani de

la publicarea lui Dune, Diamond se face ecoul multor idei ale lui Herbert."

Așadar, a devenit bestsellerul de science-fiction al anilor 1960 un bestseller de non-ficțiune al secolului XXI? "Se poate spune că da."

Deși Lottem nu este de acord cu evaluarea conform căreia Dune a fost one-hit wonder al lui Herbert (el își exprimă aprecierea pentru romanul său din 1966, **Ochii lui Heisenberg**, pe care l-a și tradus), este de acord că primele încercări ale lui Herbert de a scrie continuări pentru capodopera sa au fost dezamăgitoare. De asemenea, are o părere proastă despre adaptarea romanului pe marele ecran a lui **David Lynch** din 1984, subliniind că Lynch însuși nu a citit niciodată romanul. Cu toate acestea, la lansarea filmului în cinematografele israeliene, traducătorul în ebraică al filmului a folosit pe larg (și a fost creditat) termeni din traducerea lui Lottem, la fel ca și traducătorul unei adaptări televizate din 2000, produsă de canalul Sci-Fi. Se poate spera că traducătorul în ebraică al viitoarei adaptări de mare succes va urma tradiția de a se baza pe unul dintre cei mai pricepuți traducători de literatură științifico-fantastică.

Text Via Max Tzinman

Ilustrații AG + Night Café AI – SAGA 2022

